

УДК 821.162.1.09:1

Олеся Нахлік

ORCID 0000-0003-0086-4469

ФІЛОСОФСЬКА ТА ЕСТЕТИЧНА ЦІННІСТЬ ЛІТЕРАТУРНИХ РЕПОРТАЖІВ РИШАРДА КАПУСЦІНСЬКОГО: РЕЦЕПЦІЯ В УКРАЇНІ

Анотація. Уперше в українському літературознавстві на основі зібраних та проаналізованих рецензій, відгуків, літературно-критичних статей та розвідок з галузі журналістики розглянуто українську реценцію літературних репортажів Ришарда Капусцінського. Висвітлено рецептивну динаміку та чинники, що на неї впливали. Окреслено інтерпретаційні домінанти текстів польського репортера, які вийшли у перекладах. Схарактеризовано особливості світосприйняття автора та його морально-етичний кодекс через виявлення особливостей трактування ним такого імперативу як гідність та цінність людського життя в умовах суспільно-політичних криз (диктаторських режимів, революційних спалахів та постреволуційних перехідних періодів). Окрему увагу зосереджено на аналізі осмислення Капусцінським причин та наслідків (не)прийняття Іншого як потенції до відкриття діалогу чи як загрози ідентичності.

Ключові слова: літературний репортаж, репортер, читач, реценція, переклад, ідентичність, Інший.

Інформація про автора: Нахлік Олеся Степанівна, кандидат філологічних наук, кафедра прикладної лінгвістики, Національний університет «Львівська Політехніка».

Електронна адреса: o.nakhlik@gmail.com

Olesya Nakhlik

THE PHILOSOPHICAL AND AESTHETIC VALUE OF RYSZARD KAPUŚCIŃSKI'S LITERARY REPORTAGES: RECEPTION IN UKRAINE

Abstract. Researchers have long signalled the dynamic transformation of the information society, which has resulted in an increased interest in works belonging

to the sphere of non-fiction, including literary reportage, over the past few years. This genre, on the borderline of journalism and literature, returns to the contemporary humanity a sense of gnoseological certainty. The subject of this article is the texts of the “emperor” and founder of the Polish school of reportage Ryszard Kapuściński in their Ukrainian reception. This is the first attempt to examine the reception of the Polish reporter’s texts by Ukrainians, taking into account the dynamics and factors influencing it. Starting from the 2000s and until now, have been published the translations of “Imperium”, “Travels with Herodotus”, “A Reporter’s Self Portrait”, “The Emperor. Shah of Shahs”, “Another day of life” and finally “Ebony”. Each of these reportages showed the peculiarity of the author’s view of the world, whose basic aim was to sensitise his readers to all signs of otherness. Human dignity, reflection on difficult individual-society relations, identity problems, traumatic memory in various narratives about the Other, are the basic philosophical and ethical categories in Kapuściński’s individual method of describing the contemporary world. By going beyond stereotypes, the Polish reporter, as seen by the Ukrainian audience, shapes the principles of intercultural dialogue as a way of getting to know oneself and others, expanding one’s knowledge of the surrounding world and the values that remain unchanged regardless of historical cataclysms. A detailed emphasis in the article was placed on the reporter’s view of his mission not only to feel the Other and experience something with him, but above all to bring him closer to us so that he ceases to be an Alien.

Keywords: literary report, reporter, reader, reception, translation, identity, Other.

Information about author: Nakhlik Olesya, Doctor of Philosophy, Institute of Computer Science and Information Technologies, Department of Applied Linguistics, Lviv Polytechnic National University.

E-mail: o.nakhlik@gmail.com

Olesia Nachlik

FILOZOFICZNA I ESTETYCZNA WARTOŚĆ REPORTAŻY LITERACKICH RYSZARDA KAPUŚCIŃSKIEGO: RECEPCJA W UKRAINIE

Abstrakt. Badacze już od dawna sygnalizują dynamiczne przemiany społeczeństwa informacyjnego, których wynikiem jest zwiększenie w ciągu ostat-

nich kilku lat zainteresowania utworami należącymi do kręgu literatury faktu, w tym też reportażami literackimi. Ów gatunek na pograniczu dziennikarstwa i literatury powraca współczesnej ludzkości odczucie gnoseologicznej pewności. Obiektem badań niniejszego artykułu zostały teksty “cesarza” i założyciela polskiej szkoły reportażu Ryszarda Kapuścińskiego w ich ukraińskim odbiorze. Jest to pierwsza próba zbadania recepcji tekstów polskiego reportażysty przez Ukraińców z uwzględnieniem dynamiki oraz czynników na nią wpływających. Zaczynając od lat 2000. i do chwili obecnej zostały wydane przekłady “Imperium”, “Podróże z Herodotem”, “Autoportret Reportera”, “Imperator. Szachinszach”, “Jeszcze jeden dzień życia” i wreszcie “Heban”. Każdy z tych reportaży ukazywał swoistość spojrzenia na świat ich autora, którego podstawowym celem było uwrażliwić swoich czytelników na wszelkie przejawy odmienności. Godność człowieka, rozmyślanie nad trudnymi relacjami jednostka-społeczeństwo, problemami tożsamościowymi, pamięcią traumatyczną w różnorodnych narracjach o Innych są podstawowymi filozoficznie-etycznymi kategoriami w indywidualnej metodzie Kapuścińskiego opisanie współczesnego świata. Dzięki wyjściu poza stereotypy polski reporter w ujęciu odbiorców ukraińskich kształtuje zasady dialogów międzykulturowych jako sposobu na poznanie siebie i innych, rozszerzenie swojej wiedzy o otaczającym świecie oraz wartościach, które pozostają niezienne bez względu na kataklizmy historyczne. Szczegółowy nacisk w artykule został kładziony ujęciu reportera swojej misji nie tylko poczuć Innego i przeżyć coś wraz z nim, ale przede wszystkim przybliżyć nam jego, żeby przestał być Obcym.

Słowa kluczowe: reportaż literacki, recepcja, tłumaczenie, autor, czytelnik, tożsamość, Inny.

Nota o autorze: Nachlik Olesia, Doktor filologii, Instytut Nauk Komputerowych i Technologii Informacyjnych, Katedra Lingwistyki Stosowanej, Uniwersytet Narodowy “Politechnika Lwowska”.

E-mail: o.nakhlik@gmail.com

Постановка проблеми та її значення. Аксіологічні орієнтири та зменшення гносеологічного дисонансу сучасної людини завдяки зверненню до достовірних фактів є влучними характеристиками одного з гібридних жанрів на межі літератури та журналістики – літературного репортажу. Його динамічний розвиток впродовж ХХ століття і дотепер слід пов’язувати з черговою спробою людства структурувати в сучасному інформаційному хаосі свої знан-

ня про світ, а також відбудувати частково зруйновану постмодерною множинністю правд довіру поміж автором та читачем.

Історія існування українського літературного репортажу бере свій початок у 20-х роках минулого століття подорожнім нарисом «Старим Дніпром в останній раз» Дмитра Бузька та Гео Шкурупія. Дослідниця Ярина Цимбал докладає чимало зусиль у й досі триваючому процесі відновлення тяглости суттєво zdeформованої у ХХ столітті української культури, зокрема через повернення імен та текстів штучно усунутих у радянській період Майка Йогансена, Костя Котка, Олександра Мар'ямова, Сави Голованівського, Миколи Трублаїні та інших. Видання антологій тогочасних репортажів, окремих авторських публікацій та чимала кількість розвідок стали вагомими результатами дослідницької праці літературознавиці [18, 17]. Ще одним стимулом до помітного поживлення і читацького зацікавлення, написання та видання уже сучасних літературних репортажів стало, безумовно, створення у 2001 р. видавництва «Темпора», котре задекларувало мету – популяризація насамперед української нефікційної літератури і задля гуртування талановитих репортерів започаткувало 2013 р. конкурс художнього репортажу ім. Майка Йогансена. З перспективи восьми років існування і як наслідок виданих семи альманахів найкращих репортажів та окремих видань переможців, уже чітко простежується позитивна динаміка і перші ознаки формування середовища талановитих авторів літературних репортажів.

Якщо ж уважно прислухатися до висловлювань українських творців сучасного репортажного письма про свій шлях пізнання й вивчення особливостей цього жанру нефікційної літератури, то серед тих, кого називають джерелами для натхнення та черпання майстерності незмінно називають творця польської школи літературного репортажу Ришарда Капусцінського.

Мета статті. Визначити інтерпретаційні домінанти української рецепції літературних репортажів Ришарда Капусцінського через реалізацію таких завдань: зібрати та проаналізувати тексти-реакції на перекладені й видані українською мовою його тексти,

обґрунтувати тезу, що усі опубліковані репортажі уявляють філософські погляди та морально-етичні імперативи автора. Довести, що, на переконання польського репортера, однією з умов діалогу культур є прийняття Іншого, яке на становить загрози збереженню культурних відмінностей та множинності ідентичностей у сучасному глобалізованому світі.

Аналіз публікацій та досліджень. Попри наявність кількох перекладів та часто акцентований авторами українських репортажів вплив, рецепція доробку Капусцінського вже довгий час залишається обмеженою кількома рецензіями та принагідними літературно-критичними статтями А. Бондаря [3], О. Бойченка [1], І. Лучука [12], Т. Лильо [11, 12], С. Ославської [14], Р. Свято [16], О. Шеремет [19, 20]. Слід зауважити, що в українській науковій традиції дослідження літературного репортажу ведуть передовсім в межах журналістики, розглядаючи принципи його реалізації як-от ефект присутності, деталізацію, кінематографічність, простоту мови. Водночас чи не найбільші дискусії точаться довкола співвіднесення художнього вимислу та фактів з одного боку, а з іншого – щодо взагалі можливого онтологічного поняття об'єктивної реальності. Різномасштабному аналізу репортерських технік Капусцінського присвячені розвідки та окремі дисертаційні праці з журналістики та медіакомунікацій В. Здоровеги, Л. Шутяк, О. Яремчук.

Виклад основного матеріалу. Точкою відліку української рецепції польського репортера слід вважати 2003 р., коли у львівському видавництві «Літопис» у перекладі Наталії Антонюк вийшов друком репортаж Капусцінського про розпад останньої імперії ХХ століття – Радянського Союзу (на жаль, всього лиш за кілька років до смерті автора). Прикметно, що першим виданим в незалежній Україні перекладом його текстів стала написана у 1993 р. «Імперія», а не значно раніше «Імператор» (1978р.) чи «Шахіншах» (1982р.). Натомість наступні переклади з'явилися після майже десятирічної паузи: 2011 р. у видавництві «Юніверсум» вийшли «Подорожі з Геродотом», які переклав Анатолій Чердаклі,

а в тій таки «Темпорі» спершу 2011 р. опубліковано «Автопортрет репортера», а за рік ще раз «Імперію», однак вже у перекладах Дзвінки Матіяш. Згодом до них приєдналося чернівецьке «Видавництво 21», де під однією обкладинкою у 2014 р. вийшли «Імператор. Шахіншах», 2015 р. опубліковано «Ще день життя», і врешті 2019 р. «Гебан» у перекладах Олеся Герасима. Отож, впродовж останнього десятиліття видано чимало з доробку польського репортера., Хоча усі його знакові тексти увійшли до українського культурного дискурсу, однак вони радше побіжно зауважені у дослідницьких середовищах.

На неприсутності й непрочитаності польського репортера в Україні як результату, ймовірно, «задавлених культурних травм чи інерції советських часів» [3, с. 30], наголошував Андрій Бондар, адже попри те, що «Імперія» містила розділ безпосередньо присвячений Україні, вийшла вона щойно на початку 2000-х рр. і взагалі не отримала суспільного резонансу. Автором єдиної невеличкої рецензії під назвою «Спостереження стороннього», яка з'явилась на сторінках львівської газети «Поступ» майже одразу після публікації українського перекладу, був львівський дослідник-славіст Іван Лучук. Вже назвою тексту автор сигналізував головну і необхідну рису репортажів – вміння автора дивитися на описувані події з відстороненістю, що дозволяє розширити оптику погляду й максимально усунути суб'єктивність. Важливо, що літературознавець вдало помітив при цьому одну з визначальних рис польської репортерської школи, за методологією якої обов'язковим є такий опис обраної конкретної події, за якою відкривався б читачеві ширший огляд тенденцій та явищ. Уважно відслідковуючи причини краху імперії, Капусцінський «через призму нібито незначних фактів насвітлює ширші узагальнення й усьому намагається знайти психологічні чи закономірні пояснення» [12]. «Сумлінний спостерігач», як польського репортера називає Лучук, має водночас «чітку антиімперську спрямованість мислення й пера» [12], відтак рецензент обирає ракурс інтерпретації тексту з точки зору виявлення антиколоніальних (у даному випадку – антиросійських) настроїв його автора.

Оновлене видання «Імперії» 2012 р. суттєво розширило її рецепцію новими інтерпретаційними акцентами. На переконання Володимира Здоровеги, ці репортажі дозволили не лише пригадати мешканцям колишнього соцтабору як виглядала «тюрма народів», але й простежити формування «типу людини-совка, сірої, переляканої, осередненої, байдужої та інертної, у сірій куфайці та кирзаках, без почуття рідного і святого» [5]. Такий погляд на тексти репортера дозволяє значно чіткіше усвідомити причини надто повільної та слабкої трансформації економічної й політичної моделей розвитку пострадянського суспільства. Розпочатий у 90-х роках на тлі переструктурування культурного середовища, він почасти ще й досі вибудовується поколінням «знеособлених». Розглядаючи тогочасні актуальні процеси Капусцінський прагне максимально детально відтворити «поступовий рух у напрямку від імперського центру та виявити усі подібності психології перехідного періоду на пострадянських теренах» [16].

Особливо цікавим є розгляд українських спостережень над розділом присвяченим Україні, в якому польський репортер описує нову пост-, однак ще надзвичайно міцно вкорінену у комуністичному минулому, реальність Донецька, Вінниці, Одеси, Києва, Львова та Дрогобича. Звертаючись до важливих фактів з історії України, як-от голодомор 1930-х років, репортер, уникаючи дидактичного тону, уважно приглядається до більш чи менш вдалих спроб українського суспільства долати наслідки советизації через поступове усвідомлення себе вже не громадянами СРСР. При цьому він вказує на русифікацію східних територій і слабку обізнаність українців з власною національною культурою, що, безумовно, стають перешкодами в цьому процесі й лише поглиблюють кризу перехідного періоду. Тож, хоч комунізм було зруйновано 20 років тому, Україна й далі «копирсається в руїнах, які залишились від нього, і в продукуванні мовних штампів про гнилу радянську систему і про те, як нам потрібна десовєтизація» [9] вказує з гіркотою вже у 2011 р. Людмила Левченко. Отож, замість переосмислення та відсікання попереднього історичного періоду,

промови про десоветизацію стали популізмом, який «комфортно приріс до залишків радянської системи» [9].

Шлях «Імператора» до українського читача був дещо довшим та розпочався 1980 р. з видання фрагментів у журналі іноземної літератури «Всесвіт». Окремо слід вказати, що в укладеній відповідно до цензурних вимог редакторській передмові про «автора політичних репортажів» і людину, яка щиро «віддана ідеалам соціалізму» [7] все ж містилося кілька зауваг Капусцінського з інтерв'ю радянській пресі про особливості жанрової приналежності своїх текстів та мету їх написання. Уже тоді, хоч стишеним голосом, репортер звертав увагу на поступове стирання межі, «взаємопроникнення та взаємозапліднення одних жанрів іншими» [7] та вказував на причини «олітературнення» суто журналістського репортажу. Ними є насамперед бажання охопити прихований за фактами розгорнутий рівень історії, адже описувані виключно журналістськими прийомами повсякденні події чи конфлікти це «лише сигнали про наявність глибинної течії, де саме й відбуваються основні процеси. Вони перебігають поволі й вимагають більше часу, зате радикальніше, суттєво змінюють дійсність» [7]. Власне перехід від опису до роздумів над побаченим чи почутим спонукає, переконував польський репортер, звертатися до літературних форм. Натомість самого «Імператора» на сторінках часопису інтерпретовано, безумовно, з використанням усіх типових радянських кліше на кшталт «падіння системи антинародних диктатур, започатковане Великим Жовтнем 1917 року» продовжила Ефіопія, яка «обрала соціалістичний шлях розвитку» [7] тощо.

Вперше виданий повністю український переклад «Імператора» про повалення режиму Гайле Селасіє в Ефіопії, тексту, який належить до чи не найбільш контроверсійних репортажів Капусцінського [14], позаяк знавці історії цієї країни неодноразово вказували на присутність у ньому суттєвих історичних недостовірностей, спричинив активне обговорення кількох важливих для нашої посттоталітарної культури проблем. Однак

спершу варто зупинитися на вкотре актуалізованій проблемі автентичності й правдивості свідчень зафіксованих репортерським текстом, яку спробував розв'язати Андрій Бондар, переконуючи, що уся «творчість Капусцінського може бути доказом того, якою відчутною є різниця між правдоподібністю і достовірністю, цими, здавалося б, синонімічними категоріями» [3, с. 30]. Вдаючись до використання квазіюридичної термінології, український перекладач зауважує, що польському репортеру «безсумнівно, завжди залежало на тому, аби відтворити саме «дух реальности», а не її «букву»» [3, с. 30]. Стилистична свобода у ословленні реальності, свідком якої стає сам автор та герої його текстів, «художні деталі, що досягають рівня метафори» [3, с. 30] трансформували традиційний журналістський перелік фактів й завдяки цьому поглибили розуміння, осмислення та співпереживання читача, дозволили йому відчутти «genius явища» [3, с. 30], побачити перебіг світової історії в приватних історіях окремих осіб. Ба більше, часто це люди «позбавлені голосу», ті, хто ніколи б не наважився говорити через страх не бути почутим чи навпаки прагнення залишитися не почутим. Про імператора Хайле Селасіє і передумови революції розповідають дрібні служки його трону, котрі, «спостерігаючи занепад системи з вікна імператорської спальні» [3, с. 30] все ж вперто вибудовували щоденний ритуал ілюзорної величі, відчуваючи в такий спосіб свою причетність до неї. «Саме ці рефлексії, – на переконання Наталії Палій, – й становлять найбільший інтерес, адже про руйнування імперії розмірковують її гвинтики та апологети» [15]. Капусцінський зосереджується на максимально всебічному охопленні не лише конкретної події, а устами її учасників шукає пояснення універсальних законів людських потрясінь. А тому, залишаючи поза увагою неістотні відхилення у фактажі, завдяки посиленню художності мови, читач легко відчитує у репліках придворних імператора в Африці механізми, за якими діє будь-який авторитарний режим, і може екстраполювати прочитане на досвід власної країни. Перед читачем поступово вибудовується конструкція запитань не лише про

«межу між пануванням і видимістю панування, між всесиллям і безсиллям – межу, фактично невловну для тоталітарних режимів, заколисаних власною пропаґандою» [15], точку неповернення і причини революційних процесів, але й найголовніше, що «робити потім, коли тиран скинутий?» [14].

Власне про життя після повалення диктатури, про позірні здобутки революції, коли «нова влада здатна лише відтворювати роками вживлювані у суспільну свідомість хворобливі моделі» [15] розмірковує устами своїх героїв Капусцінський у «Шахіншаху». Іранська революція 1978-79 років описана зі стислим викладом політичної та духовної історії регіону на тлі багатьох суспільних, культурних, релігійних зламів та конфронтації. Текст запропоновано читачеві у формі невеликих частин – фотографій, нотаток, цитат, і доповнено міркуваннями самого репортера. Монологи свідків подій відсутні, а лише у другій частині книги оповідь ведеться від реальних постатей Магмуда і його брата. Одразу помітний характерний прийом репортерського письма Капусцінського – максимально скрупульозний розгляд одягу, міміки та вже звичний супровідний розгорнутий опис традицій, звичаїв, що суттєво поглиблюють інформаційне наповнення і на відміну від газетних текстів «створюють ефект зображення крупним планом, із фіксацією на окремих деталях. Така позиція передбачає суттєвий інтерпретаційний компонент, часом непомітний за позірним самоусуненням автора й перетворенням його на око і вухо, (...)» [19].

Українська реальність після Революції Гідності почасти скерувала інтерпретаційні домінанти репортажів Капусцінського у русло осмислення ймовірних векторів постреволуційного розвитку владно-суспільних відносин, увиразнила потребу обговорення ризиків та перешкод у вибудовуванні нової моделі держави з громадянським суспільством. Досвіди чужих революцій дозволяють краще зрозуміти першопричини, перебіг та результати зміни влади, а також позбутися, за словами редактора українського видання Олександра Бойченка, небезпечної ілюзії про тиранів, якими народжуються, заяк «Перетворення звичайного правителя на кривавого деспота

відбувається непомітно, і треба дуже пильно стежити за самим собою, щоб не увійти в історію ще однією проклятою людьми потворою. І Гайле Селасіє, і останній шах Ірану починали з гасел модернізації, реформ в економіці, медицині, освіті, коротше – покращення життя вже сьогодні, у крайньому разі завтра. А закінчували свавіллям спецслужб і трупами розстріляних ними демонстрантів» [1]. Цікаві спостереження над «Шахіншахом» містить рецензія Наталії Палій, де авторка зауважує ще одне загострене автором питання співіснування особистості і колективу, складне поперервне домінування одного над іншим, залежно від історичного моменту. У текстах польського репортера, переконає рецензентка, маємо спробу вивчення того, як «людське перетікає в суспільне, як ейфорія звільнення від страху та буденного «я» перетворює натовп на армаду революціонерів, яка, втім, згодом так само атомізується, бо її об'єднує лише ніколи не справджувана ілюзія, що досить скинути тирана – а далі все збудується саме собою» [15]. Безумовно, у цих процесах вагому роль відіграють історична пам'ять з травматичними репресивними досвідами, стійкість людської психіки (особливо у постколоніальних умовах) при випробуванні необмеженою владою, участю у кривавих воєнних конфліктах і «болісно несправедливі глобальні контексти, де від великих світу цього залежать долі покривджених народів» [15].

У тематично близькому «Ще одному дні життя» детально описано реальність народження нової країни напередодні та одразу після здобуття Анголою незалежності від Португалії у листопаді 1975 р. Однак процес формування політичної нації хаотизувався іноземною інтервенцією, внутрішнім розбратом та чварами, корумпованою моделлю економіки, що, зрештою спричинило початок громадянської війни, яка тривала до 2002 р. Одна з останніх колоній Африки, отримавши незалежність від метрополії, не уникнула викликів, деструктивних міфів та ілюзій, що постали перед новою державою як політичним інститутом і зрештою призвели до трагічних подій. Саме цей історичний момент намагається «схопити» репортер, творячи цілісний наратив і відмовляючись від представлення передовсім цифр та фактів, а зосереджуючи

увагу на власних спостереженнях, почуттях та роздумах. Текст, який на деяких сторінках швидше нагадує щоденник, вже у самій назві наближує до однієї з центральних проблем – цінності людського життя у переломні моменти і драматичної безпомічності особистості перед історичною необхідністю. Домінуючою атмосферою є депресія, страх і усвідомлення неминучості катастрофи. Образ трагічної, почасти гротескної війни, індивідуалізується через детально описані історії європейців, що втікають з столиці Луанди, яка «гинула інакше, ніж інші міста в роки війни. Не було нальотів, пацифікацій, руйнування дільниці за дільницею. Не було цвинтарів на вулицях і площах. Я не пригадую жодної пожежі. Місто помирало так, як гине оаза, в якій висохли криниці: порожніло, западало в мертвоту, відходило в непам'ять» [8, с. 15]. Однак репортер не мав наміру зосереджуватися на мотиві безнадії. Йшлося радше про розширення імпресивно-експресивного зображення країни у стані війни, де формується нова реальність без пафосу і сфальшованих описів лідерів, а з болем, хаосом, сотнями і тисячами особистих трагедій військових, які долають короткий шлях від героя війни до її жертви, мешканців країни, що приречено чекають невідомого завтра.

Останній розділ «АВС» є коротким оглядом історії Анголи, де, зокрема, йдеться про окупацію країни Португалією та торговельно-промислою діяльністю. Розмірковуючи над поняттями колективної відповідальності з моральної точки зору, у ситуації взаємин з нащадками жертв і про важливість такої відповідальності як способу очищення, а отже – оздоровлення колективної психіки, Олександр Бойченко звертає увагу на «світоглядно важливий розділ» [2] книжки під назвою «Я, білий». Через порівняння сприйняття Капусцінського чорношкірими мешканцями Африки як білого європейця, який ідентифікує себе з білою європейською культурою, а отже, попри відсутність прямих колонізаторських дій поляків на африканському континенті, несе на собі тавро тих, хто насаджував їм чужу культуру, чужий спосіб мислення та світогляд, літературознавець аналізує взаємини українців та

росіян. Підсумком міркувань стає твердження про відсутність відчуття нашої колективної провини, позаяк «У цій парі ми завжди були колонізованими, а вони – колонізаторами, тільки роль нашої чорної шкіри, як уже не раз писав Микола Рябчук, відіграла мова. Та обставина, що українці досить масово допомагали своїм колонізаторам, нічого не змінює: чорношкірі африканці теж досить масово здавали своїх одноплемінників у рабство, але систему работоргівлі створили не вони» [2].

Польському репортерові вдалося не лише цілковито не піддатися спокусі додати бодай же крихту пафосу чи повчальної тональності в укладений для читача опис оточуючої дійсності, проявляючи «максимальну безсторонність і небажання приставати на кон'юнктуру, вершити «справедливий суд» і підписувати «вироки історії»» [3, с. 30]. Водночас він уникнув узагальнень, сухої реєстрації фактів, які хоч і виконують інформаційну функцію, однак майже не здатні на гносеологічну та аксіологічну функції – викликати у реципієнта почуття спів(проживання) текстової реальності, а тим більше – емпатії.

Останній з текстів Капусцінського «Гебан» є підсумком тридцятирічного подорожування Африкою, в якому автор з одного боку впорядковував свої власні знання про чорний континент, а з іншого дав можливість синтезувати їх читачеві. Культурні глибини, суспільно-політичні трансформації Гани, Ефіопії, Танзанії, Нігерії, Мавританії, Руанди, ментальні коди їхніх мешканців, стали завершальним наближенням репортера до Іншого, реалізацією мети – бути перекладачем культури, стимулювати міжкультурні діалоги з позиції обміну, взаємного збагачення і поваги. Проте, що чітко усвідомлює й сам Капусцінський, пишучи у перших реченнях «Африки не існує. Отож ця книжка не про Африку, а про кількох тамтешніх людей, про зустрічі з ними, про час проведений разом. Цей континент занадто великий, щоб його описати. Це справжній океан, окрема планета, різноманітний, пребагатий космос» [6, с. 11], зібрані матеріали не слід трактувати як остаточний і всеохопний звіт про те, якою насправді є Африка. Репортер, без-

умовно, застерігає від небезпеки узагальнень, що у підсумку можуть сформувати ілюзію абсолютної впевненості і усунути сумнів як потенційну можливість на існування іншої точки зору. Говорячи про максимально об'єктивне відтворення реальності, про репортерський принцип «бачити океан в одній краплі», незмінно маємо пам'ятати все ж і про вектори, що скеровують погляд автора репортажу на описувану дійсність та читача, що інтерпретує прочитане. Зрештою, це система цінностей репортера, його світогляд, культурна вразливість стають вирішальними у трактуванні Іншого. Вони ж, з іншого боку, визначають також наскільки закладений у репортажі «аксіологічний потенціал» буде прочитаний читачем, чи вдасться сформувати і «послугуватися спільним словником», щоб творити «спільноту сенсів» [21, s. 189]. Додам, що польський репортер додатково наголошував, що зустріч з Іншим є завжди взаємною, ба більше, ніколи не варто затирати межі поміж «я» і «ти». Навпаки, у оточуючому світі «фундаментальним є значення відмінності», коли ми «приймаємо Іншого попри те, що він є відмінним, і власне інакшість є багатством та цінністю» [23, s. 28]. Як влучно зазначає Тарас Лильо, імператив Капусцінського бути перекладачем культур «гармонійно накладався на стан світу, різноманітність якого (і право цієї різноманітності на правду, голос та надію) Репортер цінував чи не найбільше. Саме культурні глибини цієї різноманітності навчили його пізнавати чужі реалії, чужі аури зі смиренням, бо незалежно від знань чужинець може перебувати лише на шляху постійного “наближення до” ментальних кодів, структур інших народів» [11, с. 150].

Подорожі Капусцінського, які можна називати репортерськими, етнографічними чи, можливо, більш влучно – антропологічними, не лише пояснювали читачеві певний географічний фрагмент світу на окресленому часовому відтинку, але й за влучним висловом Гжегожа Гроховського, допомагали вибудовувати «аксіологічно-зорієнтовану модель світу» [22, s. 125]. У рецензії на «Подорожі з Геродотом» філолог-іраністка Тетяна Маленька якраз зауважує цю виразність антропологічних порівняльних студій Ка-

пусцінського, який не був сходознавцем у науковому сенсі, однак мав дивовижне вміння відкривати особливі риси ментальності кожного з народів, відтак його майстерні порівняння «виявляють себе в зіставленні націй і народів, країн і континентів, психології й побуту, філософії й релігії, наприклад, християнства й ісламу, конфуціанства й даосизму» [13, с. 116].

Над основами репортерської майстерності, взаємозв'язках, жанровим змішуванням у своїх текстах літератури та журналістики, причинах відходу від фактографічності, моральних обов'язках та етичних причинах, що змушують промовляти від імені тих, кого не чути, зокрема тому, що «вбогі загалом тихі. Убогість не плаче, убогість не має голосу» [20], Капусцінський розмірковує в «Автопортреті репортера». Це фрагменти інтерв'ю різних років, зібрані під однією палітуркою Кристиною Стрончик, в яких «завдяки прямій мові й відвертим зізнанням улюблений автор сам перетворюється на героя захопливого репортажу про власне життя» [20]. За браком подібних українських видань, ці міркування польського репортера, як переконує Олена Шеремет, для багатьох можуть бути ще й «чудовим уведенням у літературний репортаж» [20]. Серед питань, що їх порушував Капусцінський в останніх книжках, інтерв'ю та виступах, особливо актуальними є застереження від «провінціалізації мислення сучасної людини, яка переплутує мудрість з інформацією і намагається вирішити життєві проблеми в термінах техніки. Така людина стає провінціалом у часі, для неї історія – лише хроніка людських відкриттів, які своє відслужили і були викинуті на смітник» [10].

Висновки та перспективи дослідження. У своїх літературних репортажах Капусцінський зумів вирватися за межу історичної доби, на яку приречений журналіст, і при цьому відчути її «пульс», зафіксувати множинність проявів через призму особистого світосприйняття та через інтерпретації тих, хто ставав її героями чи жертвами. Африка стала для нього місцем, де «завдяки потужним емансипаційним процесам, нові народи вперше могли проявитися в історії як її суб'єкти, а репортер мав шанс переда-

ти епохальний вимір історичного моменту й надати їм їх власні риси та імена» [20]. Увага до деталей та збереження динамічного погляду на світ, дистанція до стереотипів та усвідомлення ризиків дегуманізації під час інтенсивного обміну інформацією про світ, формує фундаментальні риси репортерського письма Капусцінського. Як влучно зауважує Андрій Бондар, «феномен Капусцінського і школи польського репортажу робить очевидним факт, у яких різних умовах випало існувати в другій половині ХХ століття польським та українським інтелектуалам і наскільки ліберальнішим був режим Народної Польщі. Він був ліберальним настільки, щоби бодай дозволити протистояти створенню «суспільства без пам'яті», про яке писав Капусцінський» [3, с. 30]. Отож, для сучасної української культури важливим є прочитання такого погляду Іншого на Іншого як ще одного способу частково компенсувати відібрану радянським тоталітарним режимом можливість пізнавати світ за залізною завісою без ідеологічної деформації. Польський репортер з перспективи нащадка європейської культури, обтяженого досвідом амбівалентних, подекуди трагічних, стосунків з сусідами, тривалого співіснування з колонізатором, ступив чимало кроків у наближенні до феномену розмаїтості ідентичностей, переконуючи у небезпеці політичних та ціннісних «ксенофобій» як результату позірного об'єктивізму.

Безумовно, що дана розвідка є лише «сигналом», першим в українському літературознавстві осмисленням особливостей української рецепції літературних репортажів Ришарда Капусцінського, пунктирним накресленням ймовірних векторів подальших дослідницьких проєктів вивчення польської нефікційної літератури загалом та літературного репортажу зокрема. Як переконливо засвідчив проаналізований матеріал, літературний репортаж слід сміливо залучати до переліку об'єктів сучасних літературознавчих досліджень. При чому варто шукати нові фокуси його розгляду в рамках міждисциплінарного курсу, беручи до уваги, зокрема, напрацювання теорій естетики рецепції, імагології та культурної антропології. Це відкрити ширші

можливості для створення механізмів міжкультурної комунікації та адаптації нових смислів Інших культур.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойченко О. «Ніхто не народжується тираном». Про книгу «Імператор/Шахіншах» Ришарда Капусцінського / Олександр Бойченко / Розмовляла Вікторія Чорней // BukNews. – 06. 07. 2014. – електронний ресурс: <http://xn--b1abhk1ao2g.buknews.com.ua/page/oleksandr-boichenko-proknyhu-imperatorshakhinshakh-rysharda-kapustsinskoho-nikhto-nenarodguetsia-tyranom.html>
2. Бойченко О. Ви, білі / Олександр Бойченко // Збруч. – 28. 05. 2018. – електронний ресурс: <https://zbruc.eu/node/80149>
3. Бондар А. Ришард Капусцінський – між історією та літературою / Андрій Бондар // Критика. – 2007. – ч. 6(116). – с.30.
4. Галич О. Українська документалістика на зламі тисячоліть: спеціфіка, генеза, перспективи / Олександр Галич. – Луганськ, 2001. – 246с.
5. Здоровега В. За чим тужимо? / Володимир Здоровега // «Високий Замок». – 02. 06. 2004.
6. Капусцінський Р. Гебан / Ришард Капусцінський / Пер. з пол. Олесь Герасим. – Чернівці, 2019. – 368с.
7. Капусцінський Р. Імператор / Ришард Капусцінський / Пер. з польської Раїса Варенбуд // Всесвіт. – 1980. – №3. – С.190-191.
8. Капусцінський Р. Ще один день життя / Ришард Капусцінський / Пер. з пол. Олесь Герасим. – Чернівці, 2015. – 128с.
9. Левченко Л. Україна в об'єктиві польського «чарівника репортажу» / Людмила Левченко // «ДетекторМедіа». – 16. 01. 2011. – електронний ресурс: <https://detector.media/withoutsection/article/59225/2011-01-16-ukraina-v-obiektivi-polskogo-charivnyka-reportazhu/>
10. Лильо Т. Геродот нашого часу / Тарас Лильо // «Листи до приятелів. Журнал думки і чину». – 6. 02. 2010. – електронний ресурс: http://www.lusty.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=111:2010-02-06&catid=2:2009-10-04-13-35-05&Itemid=30
11. Лильо Т. Ідеологеми журналістського світопізнання Ришарда Капусцінського як виклик сучасним інтерпретаціям призначення ЗМІ / Тарас Лильо // Вісник Львівського університету. Серія журналістика. – 2011. – Вип. 34. – С. 149–154.
12. Лучук І. Спостереження стороннього / Іван Лучук // Поступ. – 11. 03. 2004. – електронний ресурс: <http://postup.in.ua/usual.php?what=21319>

13. Маленька Т. Перетинаючи кордони часу і простору: сходознавчі “студії” Ришарда Капусцінського / Тетяна Маленька // Слово і Час. – 2012. – №5(617). – С. 116-120.

14. Ославська С. Революція – щороку: репортажі Ришарда Капусцінського / Світлана Ославська // ЛітАкцент. – 17. 07. 2014. – електронний ресурс: <http://litakcent.com/2014/07/17/revoljucija-schoroku-reportazhi-rysharda-kapuscinskoho/>

15. Палій Н. Ришард Капусцінський. Імператор. Шахіншах / Наталія Палій // Критика. – 2014. – ч. 3-4(197-198). – електронний ресурс: <https://krytyka.com/ua/reviews/imperator-shakhinshakh>

16. Свято Р. Ришард Капусцінський. Імперія / Роксоляна Свято // Критика. – 2013. – ч.5-6. – С. 26.

17. Сидько А. Наші двадцяті. З чого починався український репортаж / Анастасія Сидько // Медіалаб. – 01.10.2016. – електронний ресурс: <https://medialab.online/news/nashi-dvadtsyati-z-chogo-pochy-navsya-ukrayins-ky-j-reportazh/>

18. Цимбал Я. Як створювався український репортаж? / Ярина Цимбал // День. – 12. 02. 2016. – електронний ресурс: <https://day.kyiv.ua/uk/article/media/yak-stvoryuvavsya-ukrayinskyu-reportazh>

19. Шеремет О. Пристрасть пізнання світу / Олена Шеремет // Критика. – 2003. – ч. 5-6(187-188). – електронний ресурс: <https://krytyka.com/ua/articles/prystrast-piznannya-svitu>

20. Шеремет О. Ришард Капусцінський і його «література пішки» / Олена Шеремет // ЛітАкцент. – 21. 03. 2012. – електронний ресурс: <http://litakcent.com/2012/03/21/ryshard-kapuscinskyj-i-joho-literatura-pishky/>

21. Bauman Z. Prawodawcy i tłumacze / Zygmunt Bauman / Przełożyli A. Seynowa, J. Giebułtowski. – Warszawa, 1998. – 278s.

22. Grochowski G. Tekstowe hybrydy: literackość i jej pogranicza / Grzegorz Grochowski. – Wrocław, 2014. – 306s.

23. Капуścíнкі R. Ten Inny / Ryszard Капуścíнкі. – Kraków, 2006. – 80s.

REFERENCES

1. Boichenko O. «Nikhto ne narodzhuietsia tyranom». Pro knyhu «Imperator/Shakhinshakh» Rysharda Kapustsinskoho / Oleksandr Boichenko / Rozmovliala Viktoriia Chornei // BukNews. – 06. 07. 2014. – elektronnyi resurs: <http://xn--b1abhk1ao2g.buknews.com.ua/page/oleksandr-boichenko-pro-knyhu-imperatorshakhinshakh-rysharda-kapustsinskoho-nikhto-ne-narodguietsia-tyranom.html>

2. Boichenko O. Vy, bili / Oleksandr Boichenko // Zbruch. – 28. 05. 2018. – elektronnyi resurs: <https://zbruch.eu/node/80149>
3. Bondar A. Ryshard Kapustsinskyi – mizh istoriieiu ta literaturoiu / Andrii Bondar // Krytyka. – 2007. – ch. 6(116). – s.30.
4. Halych O. Ukrainska dokumentalistyka na zlami tysiacholit: spetsyfika, geneza, perspektyvy / Oleksandr Halych. – Luhansk, 2001. – 246s.
5. Zdoroveha V. Za chym tuzhymo? / Volodymyr Zdoroveha // «Vysokyi Zamok». – 02. 06. 2004.
6. Kapustsinskyi R. Heban / Ryshard Kapustsinskyi / Per. z pol. Oles Herasym. – Chernivtsi, 2019. – 368c.
7. Kapustsinskyi R. Imperator / Ryshard Kapustsinskyi / Per. z polskoi Raisa Varenbud // Vsesvit. – 1980. – №3. – S.190-191.
8. Kapustsinskyi R. Shche o dyn den zhyttia / Ryshard Kapustsinskyi / Per. z pol. Oles Herasym. – Chernivtsi, 2015. – 128s.
9. Levcheniuk L. Ukraina v obiektyvi polskoho «charivnyka reportazhu» / Liudmyla Levcheniuk // «DetektorMedia». – 16. 01. 2011. – elektronnyi resurs: <https://detector.media/withoutsection/article/59225/2011-01-16-ukraina-v-obiektyvi-polskogo-charivnyka-reportazhu/>
10. Lylo T. Herodot nashoho chasu / Taras Lelo // «Lysty do pryiateliv. Zhurnal dumky i chynu». – 6. 02. 2010. – elektronnyi resurs: http://www.lysty.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=111:2010-02-06&catid=2:2009-10-04-13-35-05&Itemid=30
11. Lylo T. Ideolohemy zhurnalistskoho svitopiznannia Rysharda Kapustsinskoho yak vyklyk suchasnym interpretatsiiam pryznachennia ZMI / Taras Lylo // Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia zhurnalistyka. – 2011. – Vyp. 34. – S. 149–154.
12. Luchuk I. Sposterezhennia storonnoho / Ivan Luchuk // Postup. – 11. 03. 2004. – elektronnyi resurs: <http://postup.in.ua/usual.php?what=21319>
13. Malenka T. Peretynaiuchy kordony chasu i prostoru: skhodoznavchi “studii” Rysharda Kapushchynskoho / Tetiana Malenka // Slovo i Chas. – 2012. – №5(617). – S. 116-120.
14. Oslavska S. Revoliutsiia – shchoroku: reportazhi Rysharda Kapustsinskoho / Svitlana Oslavska // LitAktsent. – 17. 07. 2014. – elektronnyi resurs: <http://litakcent.com/2014/07/17/revoljucija-schoroku-reportazhi-rysharda-kapuscinskoho/>
15. Palii N. Ryshard Kapustsinskyi. Imperator. Shakhinshakh / Nataliia Palii // Krytyka. – 2014. – ch. 3-4(197-198). – elektronnyi resurs: <https://krytyka.com/ua/reviews/imperator-shakhinshakh>

-
16. Sviato R. Ryshard Kapustsinskyi. Imperiia / Roksoliana Sviato // Krytyka. – 2013. – ch.5-6. – S. 26.
 17. Sydko A. Nashi dvadtsiati. Z choho pochynavsia ukrainskyi reportazh / Anastasiia Sydko // Medialab. – 01.10.2016. – elektronnyi resurs: <https://medialab.online/news/nashi-dvadtsyati-z-chogo-pochy-navsya-ukrayins-ky-j-reportazh/>
 18. Tsymbal Ya. Yak stvoriuvavsia ukrainskyi reportazh? / Yaryna Tsymbal // Den. – 12. 02. 2016. – elektronnyi resurs: <https://day.kyiv.ua/uk/article/media/yak-stvoryuvavsya-ukrayinsky-reportazh>
 19. Sheremet O. Prystrast piznannia svitu / Olena Sheremet // Krytyka. – 2003. – ch. 5-6(187-188). – elektronnyi resurs: <https://krytyka.com/ua/articles/prystrast-piznannya-svitu>
 20. Sheremet O. Ryshard Kapustsinskyi i yoho «literatura pishky» / Olena Sheremet // LitAksent. – 21. 03. 2012. – elektronnyi resurs: <http://litakcent.com/2012/03/21/ryshard-kapuscinsky-i-joho-literatura-pishky/>
 21. Bauman Z. Prawodawcy i tłumacze / Zygmunt Bauman / Rrzeźyżyli A. Ceynowa, J. Giebułtowski. – Warszawa, 1998. – 278s.
 22. Grochowski G. Tekstowe hybrydy: literackość i jej pogranicza / Grzegorz Grochowski. – Wrocław, 2014. – 306s.
 23. Kapuściński R. Ten Inny / Ryszard Kapuściński. – Kraków, 2006. – 80s.